

81

Архиєпископ ІЛАРІОН.

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКОВНА ВИМОВА.

ПРАКТИЧНІ ВКАЗІВКИ.

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКОВНА ВИМОВА.

Від давніх віків ми, українці, маємо свою українську вимову церковних богослужбових текстів, як мають свою власну вимову росіяни, болгари, серби та ін. По приєднанні Української Церкви до Російської, головнo з кінця XVIII-го ст., розпочалося насильне запровадження російської церковної вимови, яку малосвідомі люди неправильно звуть церковнослов'янською. Це зовсім не така богослужбова вимова, яку силою накинута нам Російська Церква, це вимова чисто російська, а не церковнослов'янська; старослов'янська вимова була зовсім не така. За чисто російську вважають цю вимову й православні серби та болгари, чому й мають свою власну вимову.

З найдавнішого часу в Українській Церкві богослужбові тексти все вимовлялися згідно з своєю живою мовою, і така вимова позосталася аж досі серед православних українців на Буковині, Закарпатті та в Галичині. З часу визволення Української Церкви з-під російської з 1917-го року по всій Україні відразу пішла й своя українська вимова.

Треба сказати, що стара українська вимова церковнослов'янської мови ближча до вимови старослов'янської, як вимова російська.

Вдавнину мова церковна й літературна були однакові, і цією мовою написано в Україні всі її літературні пам'ятки XI—XV віків, і значна більшість наших пам'яток XVI—XVIII віків; ось тому цю церковну мову в українській вимові можна також звати староукраїнською мовою. Богослужби в Україні правилися староукраїнською мовою від початку нашої Церкви аж до кінця XVIII віку, а з 1920 року вперше розпочалися в нас Богослужби й живою українською мовою.

Про українську вимову я вже двічі писав був більші статті, подаючи всі потрібні історично-церковні вияснення (див. „Елпіс“ 1926 р. т. I та „Наша Культура“ 1936 кн. 15).

Тут тепер подаю тільки правила й приклади теперішньої української церковної вимови, бо всі наші богослужбові книжки надруковані старим укр. церковним правописом, не придатним до нашої живої мови. Коли б ці книжки друкувалися сучасним українським фонетичним правописом, то ніяких правил вимови було б не потрібно.

Найголовніше правило української вимови таке: Читай (вимовляй) кожне написане слово по-українському, так, як то чується в живій нашій мові. Ось тому той, хто природно знає українську мову, навчається вимови відразу.

Нижче на все подаю приклади, як написане старим церковним правописом читати по-українському.

I. Вимова окремих буков.

1. Букву **е** читаємо як українське **е** (а не **є**): до тебе, всегда, чтеніє. На початку слова чи складу **е** читається як **є**: єси, єдин, моєго, царствіє.

2. Букву **и** читаємо як українське **и** (як рос. **ы**, а не **і**): Заступи, спаси, Господи помилуй. На початку слова чи складу **и** читаємо як **і** чи **ї**: іже, ім'я, іміїм, твоїм.

Але церковнослов'янський правопис дає **и** часом і там, де в живій літературній нашій мові вимовляється **і**, а саме:

а) на земли, вся дни, въ чаши, ми, ти, аминь, премудрость—прости вимовляємо: на землі, всі дні, в чаші, мі, ті, аминь, премудрість—прости.

б) Миръ і мїръ вимовляємо однаково: мир мирові твоєму даруй, мира мирові. Никто вимовляємо ніхто.

в) Прїимите, прїидите, да прїидеть, пїйте вимовляємо по-живому: приїміте, приїдіте, да приїде, пийте.

г) Завжди вимовляємо алилуя, а не алілуя.

д) Євангелїсть, херувїми, серафїми вимовляємо по-нашому: євангелист, херувими, серафими.

3. Букву **ѣ** звичайно вимовляємо з давен-
давна як **і**, як вимовляє її ввесь український на-
род: світ, мир всім, нині, без істління і т. ін.

Але в церковнослов'янському правопису ча-
сто маємо **и** там, де ми вимовляємо **ѣ**, цебто **і**:

а) В приказовому способі. Написано: прїидите,
поклонимся и припадемъ, Господу помолимся,
вонмемъ, у Господа просимъ, возлюбимъ другъ
друга, рцемъ, предадимъ, отложимъ, помолитесь,
изыдите, возьмите, благословите, благодаримъ Го-
спода, прїимите, ядите, преклоните, приступите,
изыдемъ,—усе це приказові способи, і по-старо-
слов'янському мусіло б бути тут **ѣ** (а не **и**), і тому
по-українському правильно вимовляємо: приїдіте,
поклонімся, і припадім, Господу помолімся, вон-
мім, просім, возлюбім, одложім, помолітєся, ізи-
діте, возьміте, благословіте, благодарім, приіміте,
ядіте, преклоніте, приступіте, изидім.

б) Кінцеве **-ви** в давальному відмінкові ви-
мовляємо по-літературному як **-ві**: І духові тво-
єму, мира мирові, Господєві.

в) Все вимовляємо: всі.

Часом у церковнослов'янському тексті маємо
ѣ там, де мало б бути **е** або **и**:

а) Пишеться тепер неправильно: здѣ, вездѣ,
идѣже (по-старослов'янському: zde, vезде, ideже),
станемъ добрѣ, а вимовляємо: zde, **везде**, ідеже,
добре.

б) Тѣмъ, тѣхъ, сѣдѣніе вимовляємо: тим, тих, сидініє.

в) По-старослов'янському писалося свѣдѣтельство, тепер по-російському свідѣтельство, вимовляємо по-старослов'янському: свідительство.

4. Букву **г** завжди вимовляємо як своє **г**, ніколи зросійська як **Г**: Господь, благо.

5. Слова на **-ецъ, -ица** завжди вимовляємо на **-ецъ, -иця**, і м'яке **ц** позостається по всіх формах: отець, вінець, живоносець, чоловіколюбець, творець, десниця, Богородиця, отця, творця, отцю, Богородицю, горі ім'ям серця, в серцях, о царицях.

6. Звуки **о** та **е** в закритому складі в живій українській мові змінилися на **і**, а тому:

а) свій, твой, мой, гробъ, домъ і т. ін. вимовляємо: свій, твій, мій, гріб, дім, премудрість прости, вхід, розбійник, яко да під державою, милість мира, під твою милість, єдинорідний, на всякім місті і т. ін.

Так само в родовому множини чол. роду **-овъ** вимовляємо **-ів**: серафимів, херувимів, рабів, гріхів, духів, ангелів, архангелів, Отця світів і т. ін.

Але завжди вимовляємо: і во віки віков (бо було вдавнину: віком), живот.

б) В давальному й місцевому відмінках прикметників та займенників: твоєї сей трапезѣ і т. ін. вимовляємо: твоїй сій трапезі, животворящій Тройці, своїй церкві; о храмѣ семъ і т. ін. вимовляємо: о храмі сім, о службі сій, о свишнім мирі, о нашій, в твоїм, о всім.

Так само ізраилевѣ, привелѣ, возвелѣ і т. ін. вимовляємо: ізраїлів, привів, возвів.

7. Приставку **раз-** чи **рас-** завжди вимовляємо як **роз**: розум, врозумі, розумініє, благородуміє, роздробн, роздробляється, розділяється, нероздільную, нероздільній, розруши, розбійник, розп'ятого.

8. Склади **че, ше** вимовляємо **чо, шо**: Человѣкъ, нашего, нашему й т. ін. вимовляємо: чоловік, нашого, нашому.

Богатыя милости, весь, вимовляємо: багатої милости, ввесь.

9. **Кр, кт** вимовляємо як **хр, хт**: хрест, хрещеніє, хреститель, хто, ніхто.

10. Сполучення **мя, пя, бя, вя** вимовляємо по-українському як **м'я, п'я, бля, вля**, наприклад: ім'я, пом'яни, розп'ятого, люблящій, благословляще, правлящих, славлять.

11. Сполучення **-ол-** поміж приголосними в середині слів вимовляємо як **ов**: вовки, довгі наші, довжникам нашим, ісповненіє, безмовное, ісповнім і т. ін.

12. В минулому часі дієслів в укр. мові кінцеве **-л** переходить на **-в**, а тому вимовляємо: возлюбив єси, благоволив, вінчав, сподобів, предав, одступив.

Кінцеве **-ель** в дієсловах минулого часу вимовляємо по-живому як **-ів**: привів, возвів. Кінцеве **л** у цих формах по приголосній випадає: стер єси.

13. Прийменник **с, со** вимовляємо **з, зо**: з вірою, з вами, з тобою, зо всіми вами, зо страхом.

Прийменник чи приставка **от** вимовляється як **од**: од віка, од твоїх, доброго одвіта, одкриє їм, одложім і т. ін.

14. Сполучення **їа** в чужих словах вимовляємо як **ия** або **ія**: дияконство, Євангеліє, диявол, християн, Василя, Григорія й т. ін.

15. В дієсловах теперішнього часу в 3-й особі однини (слова на **-ить**) та множини кінцеве **-т** вимовляємо м'яко: наставить, согрішить, возвеселиться, предстоять, будуть, похваляться, возрадуються, да дасть.

Закінчення **-еть** вимовляємо по-живому як **-е**, або **є**: помилує і спасе нас, буде, найде, подобає, пом'яне, погине, одкриє.

16. Старі форми: бути, былъ єси й т. ін. вимовляємо по-живому: бути, був єси, бувших, перебувающих, спребуваяй, пребуди, од небуття в буття, пакибуття.

17 В дієсловах склад **-ова-** вимовляємо як **-ува-**: дарувавий, дійствува́ти, царствува́ти.

II. Зміна перестарілих форм.

В церковнослов'янських богослужбових текстах є чимало перестарілих форм, що перешкоджають легкому зрозумінню тексту, чому їх ліпше замінювати на форми сучасні. Це будуть такі форми в іменниках, прикметниках та займенниках:

18. Форми родового відмінку однини: крове, матере, церкве вимовляємо по-живому: крови, матері, церкви.

Так само й родовий множини на **-ей** замінюємо на **-ів**, або **-ов**: создателів і благодотворителів, церков.

19. Закінчення давального множини **-омъ** **-емъ** вимовляємо як **-ам**, **-ям**: врагам, дарам, довжникам, даде своїм ученикам і апостолам, священикам, властям, людям, по писанням.

20. Так само закінчення місцевого множини **-ѣхъ**, **-ехъ** вимовляємо як **-ах**, **-ях**: во устах, о временах, на небесах, на херувимах, о апостолах, о дарах, о праотцях, о отцях, о властях, о царях, о людях, о создателях.

Форми: о патріарсѣхъ, пророцѣхъ, проповѣдницѣхъ, мученицѣхъ, о грѣсѣхъ і т. ін. вимовляємо: о патріарсіх, -ціх, -сіх, або по-живому: о патріярхах, -ках, -хах.

21. Закінчення прикметників ніякого роду **-оє** вимовляємо **-еє**: чєснее і святее і пречистее тіло, всякеє согрішеніє, вольнее же і невольнее, святее возношеніє, всякеє даяніє і т. ін.

22. Закінчення **-аго** завжди вимовляємо як **-ого**: доброго, єдиного, благого. грішного і непотрібного, святого славного всехвального, великого Бога й т. ін.

23. Закінчення родового відмінка сднини жіночого роду **-ья, -ія**: пречистья своя Матере, от всякія скорби і т. ін. вимовляємо: пречистої своєї Матері, од всякої скорби, чєсної крови, од совісти лукавої й т. ін.

Форми: моєя, твоєя, своєя, сея, всея, вимовляємо по-живому: моєї, твоєї слави, слово твоєї істини, сеї трапези, всеї церкви.

24. По велицѣй милости вимовляємо: по велицїй, або по великій милості твоїй.

25. Кінцеве **-я** в назовному множини прикметників та займенників: наша душі, руки ваша, мысленныя очи, стѣны ієрусалимскія вимовляємо як **і**: наші душі, руки ваші, мисленнїй очі, стіни єрусалимськії.

Так само й оці назовні множини: всегда храними, премудрость прости, вимовляємо: всегда хранимі, премудрість прости.

III. Переклад зовсім незрозумілих слів.

26. Як правило — нічого в тексті не перекладаємо; цебто, можна змінювати форму слова на сучасну живу, але саме слово поставляємо незмінним.

Можна замінювати тільки зовсім уже не зрозуміле на сучасне. Наприклад, короткі займенники **мя, тя, ми, ти, ны, вы** можна замінювати на живі: **мене, тебе, мені, тобі, нас, вас**, як це часто бачимо і в самому церковнослов'янському тексті.

Тебѣ, мнѣ вимовляємо **тобі, мені**.

Слово „любы” замінюємо на „любов”: і **любов** Бога й Отця.

Слово „живот” змінюємо на **життя**, якщо воно викликає згіршення: **життя просив єсть у Тебе**. Але не змінюємо **живот** на **живіт**.

IV. Український церковний наголос.

Встаровину по українських богослужбових книжках завжди були зазначені свої живі українські наголоси, що їх у XVIII-XIX віках силою повикидали з Української Церкви, змушуючи вживати наголосів російських (російських, а не церковнослов'янських).

Ось трохи прикладів, головню з Літургії.

Наголос український:

Наголос російський (а не церковнослов'янський):

безбо́лізнені

безболѣзненны

боже́ственний

боже́ственный

бо́лізнь

болѣзнь

бо́язнь

бо́язнь

вечѣ́рі

вѣ́чери

виді́мий

вѣ́димый

возло́жать

возложа́тъ

возлю́бим

возлю́бимъ

вонмі́м

вонмемъ

вра́чу мій

врачу́

всьо́го, всьо́му

всего́, всему́

вто́рий

второ́й

глаго́лати

глаго́лати

глаго́лем

глаго́лемъ

глаго́люще

глаго́люще

Господе́ві

Го́сподеви

дару́й

да́руй

дасі́

да́си

дес́ний, дес́ная

десный, десна́я

добро́та

добро́та

ді́йствува́ти

дѣ́йствовати

зе́мний

земный

ізи́дім

изыдемъ

і́м'я

і́мя

лю́дський
од ме́не
мо́его, мо́ему
мило́стивий
на́йде
неви́димий
од ньо́го, од не́ї
недо́відом
к не́му
нена́висть
но́вий
обо́е
оде́сную
плотський
по́лезних
помо́лимся
прече́сний
прино́сити
прино́сяще
просі́м
путешество́ующих
самі себе́
сво́его, сво́ему
у себе́
сьо́го, сьо́му

лю́дскій
от мене́
мо́его, мо́ему
ми́лостивый
на́йдетъ
неви́димый
отъ него́, отъ нея́
недо́вѣдомъ
къ не́му
нена́висть
но́вый
обоя́
оде́сную
плотскій
по́лезныхъ
помо́лимся
пречестный
прино́сити
принося́ще
про́симъ
путешество́ующихъ
самі себе́
своего́, своему́
у себе́
сего́, сему́

славнішую
славословімий
служашій
содійствував
содійствує
сподобі, сподобівий
сподобітися
спутешествуй
страшний
судище
твого, твоєї, твоєму
творець, творця
у тебе
украшивий
утішитель
ученик
учинить
хвалá
царствувати
царствую, царствуй
Царю небесний
церквах, церквам
чесний

славнѣйшую
славословимый
служащій
содѣйствовалъ
содѣйствуетъ
сподоби, сподобивый
сподобитися
спутешествуй
страшный
судѣще
твоего, твоея, твоєму
творецъ, творца
у тебѣ
украсивый
утѣшитель
ученикъ
учинѣтъ
хвала
царствовать
царствую, царствуй
Царю небесный
церквахъ, церквамъ
честный

V. Українсько-російська граматична термінологія.

Для ліпшого зрозуміння тут поданого, даємо ще українсько-російську граматичну термінологію для тих, що її не знають:

По-українському:

відмінок
давальний
дієслово
займєнник
мину́лий час
місцєвий
множина́
однина́
на́голос
назовний
ні́який рід
при́голосний
приймєнник
приказо́вий спосіб
прикмєтник
родовий
склад
тепєрішній час

По-російському:

падежъ
дательный
глаголь
мѣстоимєніє
прошедшее время
предложный
множественное число
единственное число
ударєніє, акцентъ
именительный
средній
согласный
предлогъ
повелительное наклонєніє
прилагательное
родительный
слогъ
настоящее время

